

Om Mjöltorps by i forna dagar

Författarinnan Rut Hermansson, Mariannelund, välkänd för våra läsare — är född och uppvuxen i Mjöltorp, Hallingeberg. Här berättar hon om Mjöltorps by och om den forna bygdeindustrin kring Mjöltorpsfallena i ån mellan sjöarna Kogaren och Långgrammen. Här fanns fram till första decenniet av 1900-talet, då vattenfallen ersattes av Mjöltorps kanal, både sågverk, kvarn, mejeri och tegelslageri.

Fortida Mjöltorps by och Mjöltorps gård ligger varm och hjärtat eftersom mina förfäder varit delägare av detsamma. Min farfar rusthållare Carl Johan Johansson gick ur tiden omkring år 1822. Är den, som jag längst tillbaka i tiden vet var delägare i Mjöltorps by, och var död på 1700-talets mitt. Farfars bror Johan Herman Carlsson läste om sig år 1808, alltså var även han född på 1700-talet och blev delägare i Mjöltorps by.

Fram emot 1830-talet blev dårande delägare av byn ense om delning av densamma och delarna då var: Gabrielsson, Leonard Johan Gabrielsson, Anders Petter Nilsson, Johan Petter Hermansson, Karl Magnus Hallenberf och så min farfars far Johan Herman Carlsson.

Ur protokoll från 1834 angående denna delning läser jag följande: År 1834 den 13 okt. inställdes sig Commissions Lantmätare Johan Cornelius i Mjöltorps by, lägen i Calmar Län, Södra Älvsjö Härad och i Hallingeborgs län för att till följe av redan givna förordnande verkställa en skifte på alla ägare till detta länshåll hvarmed efter å predikamenten i Hallingeborgs kyrka den 17 de sistlidne september uppläst och afgjort sig inställa. Ja, så många då alla namnen på delägarerna.

Så vid genomläsning och fortning på flera protokoll finner jag att det tog tid och är innan denna bydelning blev klar och inställd. Det var mycket noggrann delning av jord, skog, byggnader, kvarn, såg, mejeri och så vidare en del i det på min tid kalla Kälkestads tegelbruk, som elstuga är en historia för sig själv, men kanske tages upp en annan gång, ty jag minns även det mycket väl. Det sista protokollet för denna bydelning godkändes den 1 februari år 1836.

Bokföring

Ur en del äldre papper om Mjöltorps by, som är daterade i juli 1753 talas det om gårds- och gårdshängning m.m. Därav förstår vi att Mjöltorps gård har någora sekel på sina axlar, det är också troligt att det redan då fanns förfäder till mig. Min farfars far har fört noggrann bokföring på Mjöltorp från år 1829 till 1843.

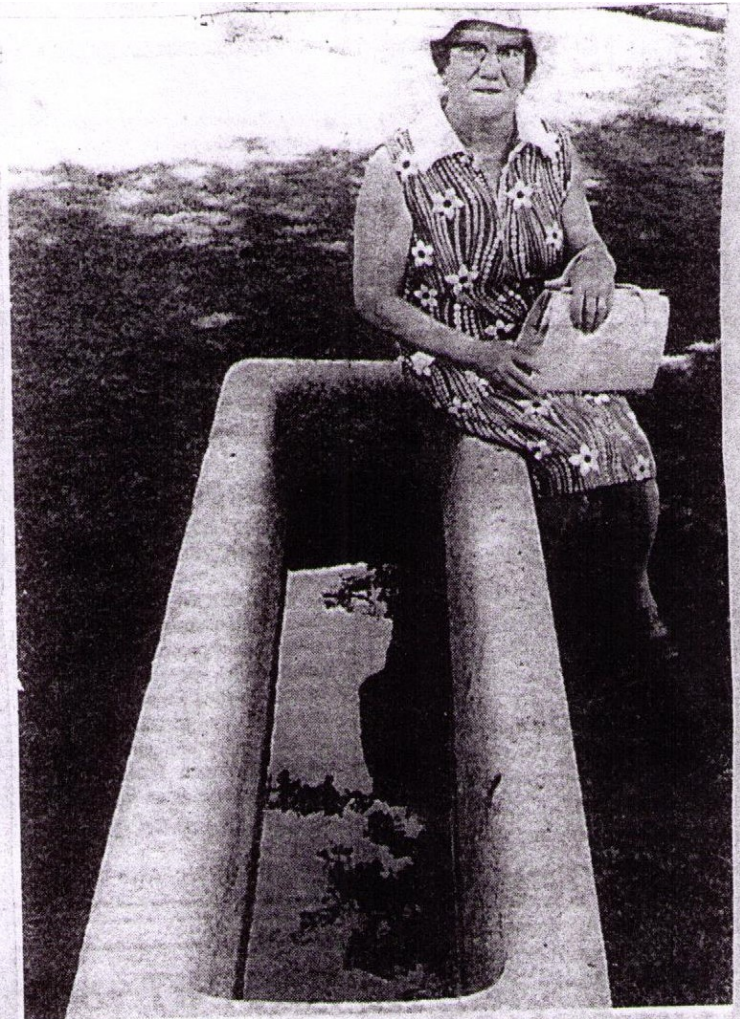
Min farfar, rusthållare och organist Carl Johan Hermansson, som var född och uppväxt i Mjöltorps by åstadkom Bromåla gård omkring år 1840 genom 1/4 mantal Mjöltorp och 1/16 mantal Bromåla gård.

År 1886 blev lantmätare kallad för att fastställa gränserna kring grenadiertorpet, Lilla Mjöltorp. Farfar var vald av Mjöltorp att vara rusthållare, ty det skulle hållas knekt till Kronan. En av farfars gamla knektar, Möller, berättade en gång för min nu bortgångne bror Folke, att en knekt låg på möte 30 dar om året på Hulfsfreds slätt. När så knekten kom hem från sitt möte så gick han alltid först in på Bromåla gårdsplan och sköt av ett par skott upp i luften, ty då fick rusthållaren veta att knekten var hemkommen. Under mötet fick rusthållaren bruka och sköta jorden på torpet åt den ensamma knektstrun, som själv skötte djuren. Många med mig minns väl den siste knekten på torpet Lilla Mjöltorp, det var knekten Manfred. När rusthållet upphörde fick knekten köpa och bruka torpet och han så önskade.

5.000 riks.

År 1886 den 29 oktober såldes min farfar C. J. Hermansson sin delägande andel i Mjöltorp, liksom andelen i Mjöltorps mjölkvarn med tillhörande åbyggnader med inventarier, även sågverk m.m. Alla förmåner och rättigheter upphörde. Köpesumman var 5.000 riks., varav 2 000 kontant och 3 000 nästkommande april.

Därmed försvann släkten Hermansson ur Mjöltorps gård på ett sätt, men inte på ett annat, ty år 1899 på eftervintern flyttade min far C.H. Hermansson med familj in i den s.k. Kvarnstugan, som en gång i tiden varit bostad till mjölnare och drängar. Jag blev den som först föddes i denna stuga, det fanns fyra pojkar förut och vi blev så småningom åtta barn i en rätt stor familj.

När galtarna i den forntida Mjöltorpsbyn envisades med att äta upp både maten och servisen så lät man tillverka en svinho i granit. Den höll och håller ännu i denna dag. Men nu tjänar den som prydnad i den gamla Rut Hermansson som ses på bilden. F

hade tre rum och kök. Omkring år 1912-1913 flyttade vi från Kvarnstugan till den på andra sidan belägna stugan Åkerholm.

Många minnen lever kvar hos mig under mina barnår i Kvarnstugan under Mjöltorps gård. Det var Ankarsrums bruk, som då var ägare till gården Mjöltorp. Vi hade en hyra på 50 kr om året och så fri vedbrand, som vi själva fick avverka och frakta hem från skogen. Men först måste skogvaktar Åsberg syna ut vilka träd, som fick huggas ned, de blev stämplade och det blev oftast s.k. "hammarbjörkar", vresiga och svåra att hugga sönder, men gav god värme, som så väl behövdes den mycket kalla stugan. Inom ovanligt att vattenhinken och kaffekokarn var isbelagda om morgnarna.

Utgrävning

Mina mest intressanta minnen är från mina tidigaste barnår till fram mot år 1910, då utgrävningen av Mjöltorps vattenfall påbörjades.

Jagades för sänkning av den ovanför belägna sjön Kogaren. Jag minns väl dammen över den alltid brusande forsens, ty som liten kröp jag ibland bitvis på dammen för att ej ramla i det kraftiga forsande vattnet. När vi först klev ut på dammen hade vi ett ålhus till höger med ett par stämbord, som ibland stod öppna. Hade man fallit i där, så hade det varit detsamma som döden när vi kommit in i ålhuset. Så gick vi vidare på dammen över det brusande vattnet och över en timmerränna och så till sist på andra stranden rullade ett stort vattenhjul till tegelbruket, som låg på andra sidan ån. Tegelbruket, som gick under namnet Kälkestads tegelbruk, har sin historia som jag kanske kan återkomma till en annan gång, ty även det har jag i minne.

Kvarnstugan ligger kvar än i dag, men förbättrad och renoverad, men så nedanför Kvarnstugan vid vattenfallet var det fordom liv och rörelse, ty det fanns såg, kvarn, mejeri som drogs av vattenkraft. Kvarnen brann ned omkring år 1899, ty mor berättade att det rök fortfarande u

Minnesbilder från vattenfall och kvarnstuga på Mjöltorp

— Av Rut Hermansson —

Fört förrinner tid och år för alla människor men olika skiftande. Ibland rinner tiden rogivande som en stilla å, ibland kanske glatt, lätt portande som en vårbäck och många gånger likt ett brusande vattenfall. Och nu går mina tankar till det brusande vattenfall, vid vilket jag och mina syskon lekte och växte upp. Vi bodde i Kvarnstugan på gården Mjöltorps ågor i Hallingeberg. Kvarnstugan finns ännu kvar som under mina tidiga barnår, men har numera renoverats och ombonat. Vattnet, ja An som rinner förbi kommer från sjön Kogaren och vid Hummelstad rinner den ut i Långsjön. O, vad detta vatten och i min barndom strida foto har många minnen att förtälja och vilken kraft och styrka fanns det inte i denna fors. Detta vattenfall har under lång tid tillbaka gett kraft till tegelbruk, såg, mejeri och kvarn och till en stor del ägts och skotts av mina förfäder. Den enda rörelse jag minns är tegelbruket, kvarnen brann ned omkring år 1900, samma år som mina föräldrar och äldre syskon flyttade till Kvarnstugan; jag är född där. Det har berättats mig att vid inflyttningen var elden efter kvarnen ej riktigt släckt, utan det rök mellan spillrorna. En kasern med tillhörande svinhus och stia har jag minne av, två rum med öppna spisar fanns det; i ett av rummen brukade mor hålla till vid tvätt och byk. Ett flertal kvarnstenar låg lite varstans; bland annat vid de båda ingångarna till Kvarnstugan, vilka tjänstgjorde som trappsteg. Vid de andra stenarna brukade vi barn leka och ha våra barnkalas.

Så låg där en av sten urhuggen svinho, ganska stor, jag skulle tro ett par meter lång. Den låg stjälp på sida, så vi satt många gånger på den. Stenhon hade tillverkats av denna anledning; eftersom det fanns både mejeri och kvarn uppfödde många grisar och då var det en stor gått som tuggade sönder ett flertal trähoar. Enda lösningen var då att tillverka en ho av sten. När så Mjöltorps gård såldes av Ankarsrums bruk flyttades denna stenho upp till gården och jag förmodar att den finns kvar där till beskådande hos nuvarande ägaren till Mjöltorp, heumansägaren Torsten Bäckmark.

Där kvarnen hade stått strax nedanför Kvarnstugan fanns en djup grund, vilken vi kallade för kvarnhålet och blev en bra avstjäpningsplats för skräp och torkat trappris. Nu är kvarnhålet igenväxt av alar och sälg. Vattenfallet eller forsen som vi sade i dagligt tal låg blott ett stenkast från vår stuga. En spång fanns över forsen till det på andra sidan befintliga tegelbruket, vilket då var i full gång. Det var väldiga vattenmassor som då brusade fram med stor styrka; när jag nu tänker därpå tycker jag att det var ett stort under att vi syskon klarade livhanken. Vi var åtta syskon och alla har vi sprungit, gått eller krupit över forsen flerfaldiga gånger. Spången var både riskfull och dåligt byggd, ty på ett ställe var det bara en stock och en bredvidliggande plankor att gå på, men då kröp småsyskonen över. Det har berättats för mig att jag som liten kom krypande på stocken över forsen och så försvann jag helt hastigt.

En äldre bror rusade då ut på spången och trodde självklart att forsen tagit mig. Men det fanns en liten avbalkning där det blott rann ringa mängd vatten, där låg jag och kravlade mellan stenarna och svagt rinnande vatten.

Närmast vår strand låg det ett ålhus med stämbord, som öppnades och stängdes av skogvaktare Åsberg. Denne var anställd hos Ankarsrums bruk och hade hand om fisket i nämnda ålhus. Det hände en olycka som mina äldre syskon hade minne av och berättat för mig. En man kanske lite omtöcknat tillstånd gick trots varning över dammen. När han kom mitt för ålhuset förr han i vattnet och drogs in i ålhuset, ty stämborden var öppna. Ingen av de då närvarande kunde komma in eftersom ålhuset var stängt och skogvaktaren hade nycklarna. Det dröjde innan han blev underrättad och kunde öppna ålhuset, men då var mannen död; han hade blivit sönderslagen och dränkt av den stora vattenmassan.

En lång timmerränna brukades vid timmerflottning om vårarna. Det var ett värtecken när flottningen började, ty då var alla sjöar isfria. Det var ett stort nöje för oss barn att se timmerstockarna komma med hård fart i rännan. Vid stranden sprang flotterna med sina långa båtshakar för att se till att allt flöt som det borde. Många småpojkar ägnade sig rätt ofta åt en livsfarlig lek, de hoppade barfota över det brusande vattnet fram och tillbaka på innersidan av rännan.

Det stora vattenhjulet som drog tegelbruket var också en farlig leksak för oss ungar. På söndagarna när bruket stod stilla och vattnet uppstämt lekte vi på det stillastående vattenhjulet. Vi kunde då få hjulet att gå runt när vi hela högen ställde oss på trappstegen på hjulet, hur lätt kunde vi ej trampat miste och kommit under hjulet; det hände dock aldrig någon olycka. Visst fick vi både förmaningar och kanske lite aga för vår dumdristiga lek, men frestelsen var för stor och svårt att lyda.

Som förut nämnts var det Ankarsrums bruk som var ägare till Mjöltorps gård och vi hyrde Kvarnstugan av bruket för 50 kr om året och fri vedbrand. Kvarnstugan så väl som de flesta stugor var vintertid mycket kall och dragig. Golvspringorna var stora så när plankorna skurades rann skurvatten gladeligen ned genom springorna, fast ibland var det så kallt att vattnet frös i springorna, det blev visserligen mindre dragigt men golven kallare. Vi måste hålla i de öppna spisarna hela dagarna till sena kvällar och då gick det bra. Somrarna var så mycket skönare, ty då badade vi och rodde ned till Hummelstad. Det var mycket vatten på den tiden, man kunde fiska var som helst över den breda ån.

Med stort intresse var vi med och såg på när tegelbruket var igång, såg när stenarna skars till och när pannorna pressades till i mått. Att vara tegelmästare var ett ansvarsfullt yrke så väl som alla andra förekommande inom hantverken. "Tegelstugan", bestod av ett rum och kök, där mästaren bodde med hela sin familj. Stugan är nu sedan flera år tillbaka nedriven.

Minnesbilder - bild
dec 1971

En dag tystnade forsen och en damm byggdes vid sjön Kogarens ämyning. Kogaren skulle sänkas och därför sattes det igång med utgrävning och kanalbygge från Kogaren och nedanför forsen. Det kom rullare från nordligare landsdelar. En av dem gick under namnet "Dalsland". Det lades ut räls till tippvagnar och snart var arbetet i full gång, vilket då gick med handkraft och tog ett par år; det var 1910—1912. På måndagarna stämde vattnet upp och släpptes ut på lördagarna, fick rinna över söndagar. Vi plockade upp mycket fisk vid uppstämningen. Körbron ett hundratel meter ovanför forsen måste rivas. Ingen körning kunde föreläggas utan det fick bli omväg till Hummelstad. En gångbro byggdes lite längre ned, tillverkad av några bocker och bräder. När vattnet släpptes ut blev det stora pårestkningar. En dag när några av mina bröder i sällskap med kamrater lagom hunnit över denna bro såg de till sin stora häpnad hur träbockarna ramlade och hela bron följde med det kraftiga vattenflödet. Det kunde man kalla för ånglavakt.

Tegelbruket stod stilla en tid men driften togs åter upp en kortare tid med maskkraft. Vi flyttade från Kvarnstugan omkring 1912 till den mitt emot liggande stugan Akerholm vilket varit vårt hem i 54 år, men där blev också uppbröttstimman slagen. Sådant är livet. Forsen tystnade men vattnet rinner fortfarande förbi men mycket svagt, ty så lågt vattenstånd som det varit nu i sommar har det aldrig varit förr.

Före utgrävningen och borttagande av vattenfall m. m. så fanns strax nedanför Kvarnstugan en stor källa som säkert hade sekel bakom sig då. Den var inbyggd av både väggar och

tak, ty den hade vid mejerietid använts till sänkning och avkylning av mjölken. Den var grävd fyrkantig, kanske lite längre på det ena hållet, vi gick på plankor runt omkring både när vi sänkte vår mjölk och hämtade vatten. Det var många som bar sitt vatten från denna kraftiga källa, det bars med kopparhinkar, träskulor och vattensåsar på en stång mellan två personer. Det kördes också vatten i tunnor upp till Mjöltorps gård då andra källor sönade. Det var svårt att ösa denna källa, ty ådran var så stark, källan var alltid bräddfyllt av vatten vilket sedan rann ut i ån. Men samtidigt som vår fors försvann så blev vår källa ett minne blott, ty den blev avgrävd, ådran hade gått under åbotten ovanför forsen, men vid utgrävningen blev den avgrävd. Vi hittade

visserligen vår källa när det var uppstämt vatten, ty under den nu befintliga bron porlade vattnet upp. Men så när kanalen blev klar och vatten släpptes på fick vi för alltid ta farväl av vår gamla, friska underbara källa. Detta är nu över 60 år sedan som detta härliga källvatten runnit ut i sjövattnet, jag blev mycket förvånad när jag nu i höst fick höra att vår källa åter kommit i dagen efter 60 år. Eftersom vattenståndet i sommar varit så lågt, så det vanliga sjövattnet så gott som silat fram har källan kommit fram under bron. Det har nu berättats för mig att grannarna nu efter en sådan lång tid åter kan smaka det härliga källvattnet. Den närmaste grannen Ragnar Jansson har satt ned ett cementrör och kan nu njuta av denna friska dryck. Ådran lär vara så kraftig som en arm, vi få väl se hur länge den får vara i dagen, men det är väl något egendomligt med denna källa som efter 60 års gömsla åter kommer fram. Inget finns kvar som vittnar om det liv och rörelse som en gång i tiden varit kring den brusande forsen. Tegelladans mark har grönskat i många år och där har skördats både säd och potatis. I stället för det brusande vattenfallet silar sjövattnet slingrande förbi mina två barndomshem. Min barndoms källa har dock kommit åter och givit mig många minnesstunder. Det blev för mig en stor överraskning, ty det kunde jag aldrig tänka att jag skulle än en gång få återse min barndoms källa.